

HEEFT EEN COLLECTIEF SOCIALISTISCH PROJECT GEEN TOEKOMST MEER?

Paula Burghgraeve

Ongeveer 10 jaar geleden besliste ik, dat ik nooit meer iets zou neerschrijven dat ruikt naar ethiek of naar politieke filosofie. Zo'n geschrijf glijdt gemakkelijk af naar betweterij, dat met het spreekwoordelijke uitgestoken vingertje beleden wordt. Bovendien handelt het vaak om een façade waarachter men zijn eigen onzekerheden verbergt.

Na deze bekentenis spreekt het vanzelf dat ik verklaar waarom ik dit artikel schrijf. Het onderwerp leent zich ertoe om ondergebracht te worden onder de hoofding politieke filosofie. Waarover handelt anders een tekst die wil ingaan op de vraag of het socialistisch samenlevingsproject heeft afgedaan? Waarover handelt anders een tekst die deze vraag stelt in het licht van de opmars van rechtse tot extreem rechtse maatschappelijke denkbeelden? Waarover anders handelt een tekst die deze vraag koppelt aan het ideeëngoed van Ernst Bloch. Ben ik teruggekomen op mijn beslissing? Ik hoop van niet. Ik hoop in ieder geval niet de indruk te wekken dat ik met het uitgestoken vingertje de alleen-zalig-makende standpunten ten beste wil geven. Wat ik wel wil, is in vraag stellen.

Het blochiaanse emancipatiespoor:

Voor ik aan het vragen toe ben, moet ik ingaan op het onderwerp Bloch. Daarvoor knoop ik aan bij een artikel dat ik waarschijnlijk in '79 schreef en dat in '80 verscheen in "Marxisme van de hoop-Hoop van het marxisme?" (1) De inleider Hugo Van den Enden zegt in verband met mijn bijdrage dat ik 'als radicale atheïste geen bezwaar heb tegen Blochs atheïstische interpretatie van het christendom.' Hij zegt ook dat het voor mij 'problematisch is dat hij (Bloch) een messianistisch-utopisch perspectief in het radicaal-atheïstische marxisme wil binnen smokkelen' en 'het marxisme dus de allures wil geven van een eschatologische heilsfilosofie.' Dit beschrijft niet heel precies het bezwaar dat ik toen tegen Blochs marxisme had.

In Marx geschriften zijn er voldoende passages die ter verantwoording van een eschatologische visie kunnen ingeroepen worden. Daar was en ben ik mij nog altijd van bewust. Mijn bezwaar was toen, dat Blochs concrete utopie, het eschatologisch denken als een noodzakelijke voorwaarde poneert ter verwezen-

lijking van een socialistisch project. Net zo goed had ik mijn toenmalige bezwaren kunnen formuleren door erop te wijzen dat Blochs betoog erop gericht is te bewijzen dat er een exclusieve band bestaat tussen het Joods -, Christelijk -, en Marxistisch gedachtengoed. Er bestaat, volgens Bloch, als het ware, een objectieve band tussen deze drie denkstromingen onder de vorm van verzet tegen de onderdrukking. De band is er één van verwantschap van opeenvolgende generaties van emancipatiebewegingen, gegroeid vanuit een gelijkaardige gedrevenheid die er telkens opnieuw op gericht is een visionaire 'hemel op aarde' te bereiken. Ander ideeëngoed mist of de gerichtheid op de 'betere wereld', mist dus de utopie, of de gerichtheid op de verwezenlijkbaarheid van de utopie, mist dus het concrete!

De overtuiging waarmee hij gewoon alle andere religies, filosofieën, enz... uitsluit: daartegen waren mijn bezwaren gericht. Dat heb ik toen eigenlijk niet helemaal duidelijk gemaakt. Ik besepte gewoon niet voldoende dat de door Bloch gevoerde argumentatie blinde vlekken vertoont. (Niet alleen Bloch vertoonde blinde vlekken. De hele linkerzijde leed daarop de één of andere manier aan en daaraan hebben we het misschien wel te danken dat we vandaag een artikel plegen met bovenstaande titel!) Zo erudiet en overtuigend, ja, zelfs meeslepend gaat Bloch tewerk dat het toch moeilijk is hem niet te volgen op de ingeslagen weg. Laat ik die weg een beetje preciseren vòòr ik mijn vragen en twijfels onder woorden breng.

Een betere-wereld project kon alleen onder strikte voorwaarden tot stand komen. Die voorwaarden worden in Blochs 'Das Prinzip Hoffnung' in algemene concepten gegoten. We vinden o.a. de categorieën Front, Novum en Ultimum. Wat betekenen deze woorden voor Bloch?

Front verwijst naar het uiterste grensgebied waarin de verandering van de mens en de wereld plaatsgrijpt. Het verwijst naar die bijna-realiteit waarin nog vele potentialiteiten schuilen en waarin men de juiste objectieve factoren moet leren identificeren om uit de bijna-realiteit de gewenste toekomst te vormen. Front is verbonden met het gevoel dat heerst op de vooravond van het nieuwe, zegt Bloch. Het is de lente, zegt hij er bijvoorbeeld ook van. (2)

Waar staat de categorie Novum voor? Dat staat op een heel bijzondere wijze voor Het Nieuwe. Het Novum gaat in tegen de vlakke, grauwe herhaling waarin gisteren, vandaag en morgen niet van elkaar te onderscheiden zijn. Het Novum staat voor de zich steeds opnieuw herhalende, maatschappelijke vernieuwingen die onverwacht hier en daar opduiken. Ze tonen dat de wereld ook anders kan draaien. Novum staat voor elk resultaat van het proces dat aan het maatschappelijke landschap kleur geeft, zonder dat er al sprake is van een definitief andere, van een ultiem betere wereld. Dat is er pas als de totale ommekeer in een dialectische sprong de hele werkelijkheid inpalmt. Dan is er geen sprake

meer van Novum, maar van Ultimium.

Deze begrippen worden door Bloch ingevoerd en spelen een rol in een geschiedenisopvatting waarin de toekomst open blijft. Er is m.a.w. geen middel om te voorspellen hoe de mens en de maatschappij er binnen 100 jaar zal uitzien. Wat er van deze planeet wordt, wat er op zal rondlopen en hoe het erop zal rondlopen wordt mede bepaald door de houding van de hedendaagse mens. Die houding ligt niet vast. Absoluut optimisme, net zoals absoluut pessimisme met betrekking tot de toekomst zijn ongewenste houdingen. (3)

De drie concepten Front, Novum en Ultimium kan men niet gelijk waar toepassen. Vele maatschappijen vertonen geen echte front-momenten, weten van het bestaan van een Novum niets af en het zou volkomen gek zijn iets te verwachten als een Ultimium. Deze drie concepten hebben maar betekenis in specifieke maatschappelijke, of misschien nog beter, in welbepaalde culturele omgevingen. Daar gaat het Bloch om: hij wil bewijzen dat alleen in de joods-christelijke context, die uitmondt in het 'wetenschappelijk socialisme' de ware weg werd gevolgd. Hoe doet hij dat?

Van een bewijs kan geen sprake zijn. Bloch overrompelt zijn lezers met zijn gekleurde eruditie. Men kan het zo gek niet bedenken, maar iedere uiting van menselijke bedrijvigheid krijgt een plaats en een bespreking in Blochs levenswerk. Die plaats verdient het enkel en alleen om bij te dragen tot het uitstipelen van de 'ene ware weg' naar het socialisme.

Eigenlijk gaat het hier om een verhaal waarbij de auteur zich van alle mogelijke middelen bedient om het unieke gelijk van het wetenschappelijke socialisme te bewijzen. Gedreven door goede bedoelingen - nl.: de dagdroom van een wazig ultimium dat alleen bestaat in een sloganeske terminologie zoals bijvoorbeeld: rechtvaardige, klasseloze, vredelievende, universele mensheid - vraagt hij de goedkeuring voor een werkwijze die het denken aan banden legt. Hoe partijdig hij daarbij tewerk gaat, valt op als men gaat kijken wat hij over de Islam schrijft. Dat is in de eerste plaats uiterst weinig en in de tweede plaats uitermate partijdig. (4)

Hoe komt het dat Bloch in de jaren '70 zoveel belangstelling genoot in linkse kringen? Ik kan alleen maar spreken vanuit eigen ervaring. De belangstelling groeide omdat uiterst links toen met verbazing vaststelde dat zij er uit onverwachte hoek bondgenoten bijkregen. De christelijke inbreng in de nieuwe emancipatiebewegingen was een feit. De christenen verzoenden vaak zonder enige moeite hun geloof met het marxistisch-leninistisch ideeëngoed. Bloch stond, bij wijze van spreken, mee aan de wieg van de bevrijdingstheologie en zorgde er zo voor dat de beide stromingen elkaar vonden. Ik denk dat het doorbreken van de vijandschap tussen atheïsten en gelovigen via gemeenschappelijke acties, de

daaropvolgende lezingen van Bloch sterk beïnvloed heeft. Zo werden de intolerante trekjes van zijn theorie minder sterk benadrukt.

Nog even wijd ik uit over Blochs leer van de hoop. Hoop heeft men omdat men vermoedt dat de betere wereld realiseerbaar is. Over de wijze waarop Bloch verschillende betekenissen invoert voor het begrip 'mogelijk' zal ik het niet hebben, ondanks dat dit wel een licht zou kunnen werpen op het wetenschappelijke in het wetenschappelijke socialisme. Misschien alleen dit: niets is af, alles is in verandering en de mens heeft die verandering in de hand. Aan de mens om ervoor te zorgen dat zijn dromen werkelijkheid worden.

Hoop in blochiaanse zin refereert aan dagdromen, die op hun beurt verwijzen naar drijfveren. Grondig als hij is, somt Bloch verschillende drijfveren op, maar trouw aan zijn wijze van werken komt hij er niet toe te bewijzen waarom het de honger is die aan de basis ligt van de revolutionaire belangstelling. Hij beperkt er zich toe, net zoals voor andere aspecten van zijn theorie, dit verband tussen honger en revolutionaire belangstelling naar voor te schuiven. (6) Op dezelfde wijze kwijt hij zich grondig aan de beschrijvingen van dagdromen. Daarin vertaalt zich in een eerste instantie het verlangen naar het betere.

Dit verlangen naar het betere heeft, naar Blochs onuitgesproken normen, niet altijd of niet onmiddellijk de gewenste inhoud.(7) Als in de dagdromen de andere niet als vijand, maar als medestander optreedt, als de stemming waarin de dagdromerij verloopt zich vrijmaakt van angst, schrik, vertwijfeling enz..., als m.a.w. de dagdromen in een hoopvolle stemming verlopen, dan zijn ongeveer alle voorwaarden vervuld waarin mensen bereid zijn zich in te zetten voor een betere wereld. De utopie vindt in deze voorwaarden een voedingsbodem, maar bereikt daarom nog niet de voorwaarden waaronder ze van droom tot werkelijkheid wordt omgesmeed. Die gewenste vormgeving vinden we, volgens Bloch, onveranderlijk bij Marx.

Voor heel wat mensen blijft Bloch aantrekkelijk omdat hij zo uitdrukkelijk de gevoelsmatige, de empathische en toekomstgerichte gedrevenheid in zijn standpunten verwerkt. Vanuit Bloch is het mogelijk om het 'ooit wordt het beter'-credo onvoorwaardelijk te belijden. Niets belet om binnen zijn benadering een voldoende uitgewerkt collectief socialistische project als sociale utopie te hantieren en daar betekenis aan te hechten. Betekenis hechten aan zo'n project, betekent echter nog niet dat het ook realiseerbaar is, of het nu al dan niet om Marx gaat.

De realiseerbaarheid van een collectief socialistisch project.

Het lijkt wel alsof ik nu open deuren instamp, want iedereen zal het plotse diskrediet van een collectief socialistisch project wel koppelen aan de imple-

sie van het Sovjet-Unie en de Oosteuropese landen. Het spreekt toch vanzelf dat men niet meer kan geloven in de toekomst van een model dat haar eigen inefficiëntie bewezen heeft? Voorlopig zal men niet veel inspanningen doen om dat model te realiseren. Ondanks dat, kan men toch nooit helemaal uitsluiten dat met nostalgie terug gekeken wordt op bepaalde samenlevingsvormen. Wie voorzag de spectaculaire opmars van extreem rechts? (8) Maar zelfs als de nostalgie het zou winnen van de huidige afkeer, dan nog zullen de omstandigheden zodanig gewijzigd zijn dat een perfecte kopie van 1917 uitgesloten is. Alleen daarom al is een tijdelijk failliet van het gekende model waarschijnlijk.

Willen we het hebben over de toekomst van een collectief socialistisch project dan moeten we het eerst eens worden wat we daar vandaag mee bedoelen. Weer heb ik de indruk dat ik open deuren moet instampen door expliciet te vermelden wat het collectief socialistisch project niet is.

Het is in de eerste plaats geen omstandige beschrijving van een maatschappij die men zich toevallig of heel doordacht heeft gedroomd. Mores, Campanella, Thomas Muntzer, Owen, Fourier, Saint-Simon, Proudhon enz...: zij hebben allen in meer of mindere mate een plan of een schets gemaakt van de ideale maatschappij.

Dat de modellen tekortkomingen hebben is één. Werken naar een welomschreven doel toe en hopen dat het ook wordt bereikt, kan echter zelf uitgesloten worden. Immers, stel dat we het eens worden over een collectief, socialistisch model, dan draagt het reeds in zich de kiem van haar ontbinding. De gevolgen van de realisatie van zo'n plan - in de veronderstelling dat het trouw uitgevoerd kon worden - zijn gewoon niet voorspelbaar. De wereld die zo gemaakt werd en de mensen die in die collectief, socialistische maatschappij geboren worden en leven: we hebben ze beide niet onder controle. Hoe eensgezind perfect we het project in de vorm van plan ook vinden, van zodra de uitvoering een feit is zouden we de wereld moeten beletten verder te draaien en zouden we de mensen moeten verhinderen te voelen, te denken en te handelen. De uitvoering zou op zijn hoogtepunt moeten stollen en nooit meer tot leven komen. Tijdens de uitvoering zelf zou het al mis gaan omdat we geen zich hebben op de totaliteit der dingen. Blijven we dan halsstarrig vasthouden aan het vooropgezette doel, dan is het niet onwaarschijnlijk dat de hemel, hel wordt.

Een collectief socialistisch project? Wat is dat? Is dat de klassenstrijd strijden tot de arbeidersklasse zegeviert? Wat betekent dat? Wie is de arbeider, wie de klassevijand? Waarom hernieuwt de middenklasse zich eindeloos? ... Achter een collectief socialistisch project staan betekent in ieder geval niét dat men de vorm van de nieuwe maatschappij in zijn binnenzak ter inzage meedraagt om bij gebeurlijke problemen even na te gaan hoe het verder moet. Er is geen plan onder de vorm van een doelbeschrijving. In zoverre is Marx duidelijk geweest. Betekent het dan wel dat we Marx' analyse vandaag ongewijzigd als uitgangspunt

nemen om met de huidige onrechtvaardige wereld op de vuist gaan? Betekent het m.a.w. dat Marx eens en voor altijd precies, vlekkeloos en volledig heeft blootgelegd hoe het kapitalisme werkt en hoe het kan bestreden worden? Zo'n onmarxiaanse gedachte lijkt uitgesloten. Er is jammer genoeg ook geen plan onder de vorm van voorgeschreven handelingen, houdingen, operatoren en transformatoren die, in de juiste volgorde uitgevoerd, onherroepelijk leidt naar het paradijs op aarde. Marx roept vragen genoeg op en Marx heeft zeker niet over alles een oordeel geveld en alle problemen, tot in de eeuwigheid voorzien. (9) Ook bij Marx vinden we echt geen tastbaar, collectief socialistisch project. We vinden er wel een indringende kritiek op de organisatie van de maatschappij en het kapitalisme van zijn tijd. We vinden er de indringende argumenten om niet zomaar met de gang van zaken vrede te nemen.

Los van alle vragen en alle punten van kritiek die rechtstreeks gericht zijn op de leesbare inhoud van Marx en zijn epigonen en die twijfel doen rijzen over de haalbaarheid van de proletarische revolutie, veroorzaken de 19de eeuwse stilzwijgende wetenschapsfilosofische uitgangspunten van waaruit Marx werkt daar nu nog wat problemen bovenop.

Tegenover een unieke deterministische wetenschapsopvatting staat nu een complexere benadering van de wetenschappelijke bedrijvigheid en producten. Vandaag betwijfelt men het dat iedere wetenschap het deterministische karakter moet dragen van een Newtoniaanse mechanica. Zelfs de natuurkunde houdt zich niet meer aan dit credo. Het al of niet voorspelbare karakter van gebeurtenissen lijkt nu wel gekoppeld aan het niveau waarop men de realiteit bekijkt. Dit heeft bijvoorbeeld tot gevolg dat bepaalde ontwikkelingsprocessen iets onvoorspelbaars in zich dragen. De ontwikkeling van de menselijke hersenschijnen in aanmerking te komen voor zo'n niet-deterministische, open ontwikkelingsproces.

In Marx vinden we bijvoorbeeld ook geen kritiek op wetenschap en techniek. Alle ontwikkelingen die binnen dit kader vallen, zijn a priori goede, bruikbare ontwikkelingen. De producten van het menselijke wetenschappelijke denken werden in Marx' tijd, door de aanhangers van de wetenschap in ieder geval goed bevonden. De materiële en geestelijke producten van deze denkmethode zou de mensheid vooruit helpen. Dit is volledig geënt op een absoluut vooruitgangsgeloof waar men vandaag net weer niet meer achter staat. Het collectief socialistisch project als een eenduidig, op rede en wetenschappelijk onderzoek gesteunde onderneming, lijkt een idee uit andere tijden.

Ik kan zo nog wel een eindje doorgaan met mij afvragen wat het collectief socialistisch project is dat we zo graag willen realiseren. Nu, op het einde van de 20ste eeuw gekomen, lijkt iedereen het er ook over eens te zijn dat zoiets alleen maar kan bestaan als het met dwang aan de goegemeente opgelegd wordt.

Hoe kan iets beter onder dwang gedijen? Dit is natuurlijk een vervelende situatie. Men vraagt mij de kansen af te wegen dat iets te realiseren is waarvan ik niet weet wat het is. Weet ik daarentegen wat dat collectief socialistisch project is, dan weet ik dat het geen kans maakt.

De wenselijkheid van een collectief socialistisch project.

Het lijkt er wel op dat dit een triestig verhaal wordt waarin verwarring en stuurloosheid de boventoon voeren. Niets is minder waar! Alleen het thema waarrond de tekst wordt opgebouwd zit, naar mijn gevoel, grondig fout. Het heeft geen belang of er zoiets als een collectief socialistisch project bestaat of niet. Het heeft geen belang dat Bloch de hoopvolle gedachte uitdraagt dat vanuit de dag-droom, over de utopie en met behulp van Marx de concrete utopie vorm zal krijgen. Zich wentelen in die vragen is, om Marx te citeren, opium voor het volk.

Daarentegen is de cruciale vraag nog altijd: is er grote miserie? Het antwoord op deze vraag luidt nog altijd simpelweg 'ja!'. Maar vòòr dit ene woordje 'ja' over ons lippen kan komen, heeft men zich de moeite moeten getroosten om de miserie aan te wijzen, om ze te omschrijven. Nog altijd kan die vraag alleen maar beantwoord worden door de miserie (dat is meer dan alleen maar honger hebben) te kennen, òf door ze aan de lijve te ondervinden, òf door er met de neus opgeduwd te worden, er mee om te gaan tot men zich schaamt over zijn eigen overvloed.

Persoonlijk vind ik het dan wenselijk dat men poogt te achterhalen hoe die ellende in de wereld komt en wat eraan kan gedaan worden om ze te verlichten. Hier maak ik een eerste keuze. Ik verkies persoonlijk oorzaken te kennen om ze globaal aan te pakken. Anderen voeren actie onder de vorm van het persoonlijke lijfelijke betrokkenheid bij het verlenen van hulp. Heel wat mensen proberen op hun eigen manier anderen te helpen en geven daarmee uitdrukking aan de wens tot verandering. Wat is te verkiezen?

Ik verkies in ieder geval een of andere vorm betrokken solidariteit die ervan uitgaat dat men samen de weg aflegt, die vertrekt van de bereidheid in zijn eigen vlees te snijden, van de bereidheid de eigen situatie in vraag te stellen om daarmee anderen wat leven te bezorgen. Als ik een betekenis aan socialistisch en collectief moet geven zou het misschien dat kunnen zijn. Met collectief dan doelend op die bereidheid om samen te werken ten voordele van allen. Met socialistisch verwijzend naar de bereidheid de maatschappelijke verhoudingen te veranderen om de leefbaarheid van mensen te verhogen. Die houding is nog altijd heel goed onderscheidbaar van de vrijblijvende liefdadigheid waarmee we hoe langer, hoe meer langs de media om de oren worden geslagen en waarmee men zo gemakkelijk het geweten sust.

Die betrokken solidariteit, is volgens mij een allereerste wenselijkheid. Ze is helemaal niet in tegenspraak met de vaststelling dat men noch mens, noch wereld perfect kan controleren. We mogen niet uit het oog verliezen dat we nog altijd in staat zijn partieel in te grijpen op onze omgeving. Wat we níet kunnen, is: zomaar de totaliteit aanpakken, bij een plaatselijke actie de totaliteit van gevolgen van ons ingrijpen voorzien. We kunnen alleen proberen afgebakend, gericht en zo grondig mogelijk in te grijpen. We kunnen alleen proberen zo precies en zoveel mogelijk vooraf zicht te krijgen op de consequenties van onze acties.

Wat niet wenselijk is, is bij de pakken blijven zitten. We kunnen niet leven zonder ageren en niets doen is, zoals iedereen wel weet, ook een vorm van handelen. Zelfs dit niet-handelen heeft niet te voorspellen en niet te controleren gevolgen. Als we dan toch moeten handelen, handel ik het liefst zò: pogen de ellende uit de wereld te helpen vanuit een echte betrokken solidariteit die ook gevolgen kan hebben op de eigen leefomstandigheden. Is het misschien dat wat Bloch bedoelt met utopie? Als dit zo is, waarom is dit zo'n exclusief joods-christelijk-marxistische bedoening?

Pogen de ellende uit de wereld te helpen door zo grondig mogelijk zicht te krijgen op de toestand, de oorzaken, de mogelijke acties en hun gevolgenstroom. Over dit laatste: vermits alle handelen slechts partieel controleerbaar is, lijkt het wenselijk te proberen de verrassingen tot een minimum te herleiden. Dat betekent dat het wenselijk is de eigen daden zo systematisch mogelijk en zo koel mogelijk te analyseren, om zonder veel moeite koers te wijzigen als dit nodig mocht blijken. Is het misschien dat wat Bloch bedoelt als hij erop wijst dat het over concrete utopie gaat? Waarom maakt hij Marx dan alleen zaligmakend?

Niet iedereen wenst uit het liefdadigheidscircuit te stappen. Vandaag lopen er zelfs heel wat mensen rond die zonder verpinken sommige medemensen het licht in de ogen niet gunnen. Ze doen het uit naam van de vrijheid, of van de vrije markt mechanismen die niet ontregeld mogen worden, of in naam van de hoorn des overvloeds die ooit wel weer eens overvloedig zal zijn als men maar nu heel geduldig in de miserie afwacht. Daarom vraagt de poging om de miserie onder controle te houden op zopas beschreven (collectieve socialistische) wijze ook nog altijd om organisatie. Het lijkt mij dus wenselijk na te gaan waaraan die organisatie(s) moet(en) voldoen. Moeten ze bereid zijn om zonder veel omhaal koers te wijzigen, of moeten ze door dik en dun vasthouden aan hun eigen identiteit, hun traditie? Mogen ze hun zelfbehoud bovenaan hun verlanglijstje plaatsen? Hoe moeten ze met elkaar omgaan? Moeten er nieuwe organisatievormen in overweging worden genomen? Het daar heel ernstig over hebben, lijkt mij wenselijk...

Besluit

Heeft een collectief socialistisch project geen toekomst meer? Ik denk dat ik duidelijk heb gemaakt dat ik het niet weet. Maar meer nog dan de bekentenis van mijn onwetendheid, heb ik hier willen duidelijk maken dat het collectief socialistisch project in het verleden misschien nog meer geleden heeft onder broedertwisten, dan onder de acties van haar tegenstanders.

Heeft het zin mijn persoonlijke wensen te uiten? Ja, als dat aanleiding geeft tot het verwoorden van andere opvattingen, van goedkeuring en afkeuring, als het aanleiding geeft tot overleg onder elkaar. Neen, als dat alleen maar leidt tot een gedrukte tekst die er in nr. 'ik weet niet hoeveel' van het V.M.T. voor zorgde dat ook dat nummer vol geraakte.

Hoe verhoudt Bloch zich tegenover de toekomstvraag? Goed, denk ik. Hij zal bijval vinden bij diegenen die de bijna-holistische en de bijna-religieuze sfeer en gedrevenheid (2) als invalshoek en basis voor hun leven kozen. Daar is principieel niets tegen, zolang dit niet als enige mogelijke of exclusief juiste houding naar voor wordt geschoven. Daar wringt het schoentje bij Bloch. Hij denkt te uitdrukkelijk dat dergelijke betrokkenheid op de wereld en op de mens, noodzakelijk is, een soort van garantie is voor engagement. Anderzijds wil hij deze gevoelsmatige kijk op de realiteit temperen en leiden vanuit Marx, als onbetwistbare vertegenwoordiger van de wetenschappelijke waarheid. Ook hier wringt iets tegen, omdat het absoluut ware zo volkomen vanzelfsprekend instaat voor de goede afloop van de hele onderneming.

Til ik daar allemaal te zwaar aan omdat ik er toevallig anders over denk, andere accenten leg en andere aspecten belangrijker acht? Ik denk het niet. Vijftig jaar is voor velen toch ook voldoende gebleken om te (willen) vergeten waarvoor fascisme allemaal staat en waarvoor het allemaal verantwoordelijk is. Pas op, ik beweer niet dat hedendaags extreem rechts dezelfde daden wil stellen als vijftig jaar geleden gesteld werden. Maar wie verzekert mij dat ze niet iets gelijkaardigs of ergers doen? Hetzelfde geldt, denk ik, voor links.

11 oktober 1992.

NOTEN

(1) H. Ven den Enden, ed. (1980) : *Marxisme van de Hoop-Hoop van het marxisme?* Essays over de filosofie van Ernst Bloch, Het Wereldvenster, Bussem.

(2) Dit en alle volgende citaten komen uit (1977) *'Das Prinzip Hoffnung'*, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft.

'Das Neue: es geht seelisch in der ersten Liebe um, auch im Gefühl des Frühlings; letzteres hat trotzdem kaum einen Denker gefunden. Es erfüllt, immer wieder vergessen, den Vorabend großer Ereignisse, mitsamt einer höchst bezeichnenden Mischreaktion von Bangen, Gewappnetetsein, Zuversicht; es fundiert, bei verheißenem Novum des Glücks, Adventsbewußtsein. Es geht durch die Erwartungen fast sämtlicher Religionen, soweit primitives, auch altorientalisches Zukunftsbewußtsein überhaupt richtig verstanden werden kann; es durchzieht die ganze Bibel, von Jakobs Segen bis zum Menschensohn, der alles neu macht, und dem neuen Himmel, der neuen Erde.' (p.230)

(3) Automatischer Optimismus ist für jede wendende Entscheidung nicht viel weniger Gift als verabsolutierter Pessimismus; denn wenn letzterer ganz offen der unverschämten, der sich bei Namen nennenden Reaktion dient, zum Zweck der Entmutigung, so hilft ersterer der verschämten Reaktion, zum Zweck der augenzwinkernden Duldung und Passivität. (p.228)

(4) 'Die mohammedanische Frohbotschaft selber ist keine originäre, sie tritt hinter den gewaltigen Himmelssturm Christi wieder weit zurück, aber sie hat die Passion aus der Bibel herausgesetzt, und zwar ganz im Sinn von Leidenschaft, nicht von Leiden.' (p.1506)

(5) 'Drausen aber ist das Leben so wenig fertig wie im Ich, das an diesem Draußen arbeitet. Kein Ding ließe sich wunschgemäß umarbeiten, wenn die Welt geschlossen, voll fixer, gar vollendeter Tatsachen wäre. Statt ihrer gibt es lediglich Prozesse, das heißt dynamische Beziehungen, in denen das Gewordene nicht völlig gesiegt hat. Das Wirkliche ist Prozeß; dieser ist die weitverzweigte Vermittlung zwischen Gegenwart, unerledigter Vergangenheit und vor allem: möglicher Zukunft.' (p.183)

(6) 'Es sucht die Lage zu verändern, die den leeren Magen, den hängenden Kopf gebracht hat. Das Nein zum vorhandenen Schlechten, das Ja zum vorschwebenden Besseren wird von Entbehrenden ins revolutionäre Interesse aufgenommen.' (p.84)

(7) '...: es bilden sich Tagträume. Sie kommen allemal von einem Mangeln her und wollen es abstellen, sie sind allesamt Träume von einem besseren Leben. Kein Zweifel, unter ihnen gibt es niedrige, windige, trübe, bloße entnervende Fluchträume, mit lauter Ersatz darin, wie bekannt.' (p.85)

(8) In de tweede helft van de jaren zeventig had ik het aan de stok met de plaatselijke leiding van de KPb. De discussie draaide rond de vraag welke houding de KPb moest aannemen tegenover uitgesproken racistische standpunten van haar

leden. Ik had de eer in een cel te zitten waar de hetze tegen vreemde arbeiders volop gevoerd werd. Mijn bezwaren werden niet au sérieux genomen. Ik was een intellectueel die geen voeling had met de arbeidersklasse. Was het maar waar geweest!

(9) Positieve getuige is alle literatuur en discussie in het kielzog van Marx. Negatieve getuige is de repressieve t.o.v. deviante interpretaties gevoerd door verschillende communistische stromingen tegen elkaar.

